

**Роз'яснення щодо звільнення від сплати судового збору
у зв'язку із поданням заяв
про захист прав і свобод людини і громадянина**

Відповідно до пункту 10 частини першої статті 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» з метою захисту прав і свобод людини і громадянина Уповноважений Верховної Ради України з прав людини особисто або через свого представника в установленому законом порядку має право:

звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями));

вступати у справи, провадження в яких відкрито за позовами (заявами, клопотаннями (поданнями) інших осіб, на будь-якій стадії їх судового розгляду;

ініціювати незалежно від його участі у судовому провадженні перегляд судових рішень.

Відповідно до частини другої статті 56 Цивільного процесуального кодексу України Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника звертатися до суду з позовом (заявою), брати участь у розгляді справ за його позовними заявами (заявами), а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повинен обґрунтувати суду неможливість особи самотійно здійснювати захист своїх інтересів. Невиконання Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини вимог щодо надання зазначеного обґрунтування має наслідком застосування положень, передбачених статтею 185 цього Кодексу.

Аналогічне положення визначено частиною другої статті 53 Кодексу адміністративного судочинства України, а саме: з метою захисту прав і свобод людини і громадянина у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника звертатися до адміністративного суду з позовом, брати участь у розгляді справ за його позовом (заявою), а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повинен обґрунтувати адміністративному суду неможливість особи самотійно здійснювати захист своїх інтересів. Невиконання Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини вимог щодо надання зазначеного обґрунтування має наслідком застосування положень, визначених статтею 169 цього Кодексу.

Так, у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право звертатися до суду із заявами про захист прав і свобод людини і громадянина та брати участь у цих справах при наданні суду документів, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення цих осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів.

Вимоги до форми та змісту позовної заяви встановлено статтями 160, 161 Кодексу адміністративного судочинства України. Згідно із частиною третьою статті 161 цього кодексу до позовної заяви додається документ про сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

Аналогічні вимоги до форми, змісту позовної заяви та додатків до неї, містить Цивільний процесуальний кодекс України (статті 175, 177).

Відповідно до Закону України «Про судовий збір» на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених Законом України «Про судовий збір» справляється судовий збір у розмірі та порядку, передбачений цим законом.

Судовий збір включається до складу судових витрат, пов'язаних із розглядом справи.

За правилами статті другої зазначеного закону, платниками судового збору є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи — підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене цим законом.

Об'єкти справляння судового збору визначено статтею третьою Закону України «Про судовий збір». Згідно з частиною першою зазначеної статті судовий збір справляється, зокрема, за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством.

Пільги щодо сплати судового збору, а також підстави звільнення від сплати судового збору визначено у статті 5 Закону України «Про судовий збір».

Аналізуючи статтю 5 Закону України «Про судовий збір» можна розмежувати підстави звільнення від сплати судового збору, в залежності від суб'єкта звернення, а також, виходячи з характеру позовних вимог, з якими особа звертається до суду.

Так, незалежно від виду позову, від сплати судового збору звільняються:

- особи з інвалідністю внаслідок Другої світової війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи;
- особи з інвалідністю I та II груп, законні представники дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю;
- позивачі – громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи.

В залежності від характеру позовних вимог від сплати судового збору звільняються позивачі у разі звернення до суду з такими позовами:

- про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі;
- про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи;
- про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення, а також заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів;
- у справах, пов'язаних з виплатою компенсації, поверненням майна, або у справах щодо спорів, пов'язаних з відшкодуванням його вартості громадянам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;
- про відшкодування матеріальних збитків, завданих внаслідок вчинення кримінального правопорушення;
- у справах у порядку, визначеному статтею 12 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;
- щодо спорів, пов'язаних з наданням статусу учасника бойових дій відповідно до пунктів 19-21 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

Також Закон встановлює пільги для певної категорії позивачів, в залежності від характеру спору, за вирішенням якого особа звертається до суду.

Так, від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються:

- особи, які страждають на психічні розлади, та їх представники - у справах щодо спорів, пов'язаних з розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги;
- громадяни, які у випадках, передбачених законодавством, звернулися із заявами до суду щодо захисту прав та інтересів інших осіб;
- виборці – у справах про уточнення списку виборців;
- військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, - у справах, пов'язаних з виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків;
- учасники бойових дій, постраждалі учасники Революції Гідності, Герої України - у справах, пов'язаних з порушенням їхніх прав;
- фізичні особи (крім суб'єктів підприємницької діяльності) - кредитори, які звертаються з грошовими вимогами до боржника щодо виплати заборгованості із заробітної плати, зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, виплати авторської винагороди та аліментів, - після оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), а також після повідомлення про визнання боржника банкрутом;

- засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк та до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також особи, взяті під варту, - у справах, пов'язаних із питаннями, які вирішуються судом під час виконання вироку відповідно до статті 537 Кримінального процесуального кодексу України, у разі відсутності на їхніх особових рахунках коштів, достатніх для сплати судового збору;

- позивачі у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно;

- позивачі у справах за позовами до держави-агресора Російської Федерації про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно;

- позивачі за подання позовів щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років».

Варто звернути увагу, що пільги, надані цим Законом особі, відповідно до її статусу та у пов'язаних з його реалізацією справах, не розповсюджуються на подання позовів, відмінних за характером спору.

Як приклад, звільнені від сплати судового збору військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, при зверненні до суду з позовами щодо визнання права власності, встановлення факту родинних відносин, сплачують судовий збір в загальному порядку, оскільки такі спори не пов'язані із виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків.

Звертаючись до суду з позовом, при наявності визначених Законом пільг, за якими особу звільнено від сплати судового збору, необхідно надати докази, які підтверджують статус особи (наприклад, посвідчення інваліда I або II групи, учасника бойових дій, Героя України, військовослужбовця тощо), приєднавши до позовної заяви копії відповідних документів.

Необхідно також звернути увагу на передбачені процесуальними законами можливості зменшення судових витрат, їх відстрочення чи розстрочення. Так, у разі, якщо особа, яка звертається до суду з позовом, та на яку не

розповсюджуються визначені Законом пільги щодо звільнення від сплати судового збору, суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати судових витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату судових витрат на визначений строк (стаття 133 КАС України, стаття 136 ЦПК України).

Якщо у встановлений судом строк судові витрати не будуть сплачені, заява залишається без розгляду, або витрати стягуються за судовим рішенням у справі, коли сплата судових витрат була відстрочена або розстрочена до ухвалення цього рішення.

При цьому особа, яка заявляє відповідне клопотання, повинна навести доводи і подати докази на підтвердження того, що її майновий стан перешкоджає сплаті судового збору у встановленому законодавством порядку і розмірі. На підтвердження незадовільного майнового стану можуть бути надані, наприклад, довідка про доходи, про склад сім'ї, про наявність на утриманні непрацевдатних членів сім'ї, банківські документи про відсутність на рахунку коштів, довідка податкового органу про перелік розрахункових та інших рахунків тощо.

Закон України «Про судовий збір» не надає вичерпного переліку осіб, яким надано пільги щодо сплати судового збору, як і не містить норм про те, що пільги надають лише за пред'явлення позову.

Відповідне положення міститься у постанові Касаційного цивільного Суду від 25 листопада 2020 року у справі № 761/46977/18.

Позиція Верховного Суду

Відповідно до частини третьої статті 22 Закону «Про захист прав споживачів» споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, пов'язаними з порушенням їх прав.

У статті 5 Закону «Про судовий збір» визначено перелік пільг щодо сплати судового збору. Системний і комплексний аналіз зазначеного Закону і статті 22 Закону «Про захист прав споживачів» дає правові підстави зробити висновок про те, що сама по собі відсутність такої категорії осіб у переліку осіб, які мають пільги щодо сплати судового збору, встановленому статтею 5 Закону «Про судовий збір», не може безумовно означати те, що споживачі такої пільги не мають, оскільки така пільга встановлена спеціальним законом, який гарантує реалізацію та захист прав споживачів.

Отже, стаття 5 Закону «Про судовий збір» не містить вичерпного переліку осіб, яким надано пільги щодо сплати судового збору, як і не містить норми про те, що пільги надаються лише за пред'явлення позову. Спеціальний закон, звільнивши споживачів від сплати судового збору за подання позову, визначив, що ця пільга надається з метою захисту споживачами їх порушених прав.

Порушені права можуть захищатись як у суді першої інстанції (при пред'явленні позову), так і на наступних стадіях цивільного процесу. Ці стадії судового захисту є єдиним цивільним процесом, завданням якого є справедливий розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушеного права.

Вказаний висновок викладено Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 21 березня 2018 року у справі № 761/24881/16-ц.

Також судовий збір не стягується за подання:

- заяви про перегляд Верховним Судом України судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;
- заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;
- заяви про поворот виконання судового рішення;
- заяви про винесення додаткового судового рішення;
- заяви про розірвання шлюбу з особою, визнаною в установленому законом порядку безвісно відсутньою;
- заяви про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;
- заяви про встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- заяви про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- заяви про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- заяви про видачу обмежувального припису;
- позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури або суду;
- заяви, апеляційної та касаційної скарги про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб;
- клопотання про визнання і виконання рішення іноземного суду відповідно до міжнародного договору України, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України та яким не передбачено плату під час звернення до суду, подання апеляційної та касаційної скарг у таких справах;
- заяви про встановлення факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в районах проведення воєнних дій або антитерористичних операцій та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;
- позовної заяви у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.